

DUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Dunakeszi-Alag Helyismereti Lapja

SZERKESZTŐSÉG: KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR
DUNAKESZI, KOSSUTH LAJOS U. 6.

FELELŐS SZERKESZTŐ:
LÓRINCZ RÓBERT

MEGJELNIK ÉVENTE HÁROMSZOR
KIADJA A KÖLCSEY FERENC VÁROSI KÖNYVTÁR

Az alagi egyházközségi tanács

A Dunakeszitől 1910-ben különvált Alagon csak 1930-ban jött létre önálló római katolikus egyházközség. A hívek, Csík József lelképásztor vezetésével 1929 decemberében küldtek ez ügyben levelet a váci püspöknek, kinek jóváhagyása után 1930. május 13-án megalakulhatott az első önálló képviselőtestületi tanács és a templomépítő bizottság. Az egyházközség tanácsa és képviselőtestülete július 3-án tartotta meg első együttes ülését, melynek tárgya természetesen a régóta vágyott templomépítés volt. A főleg adományok révén 1935 és 1938 között felépült Szent Imre-templomban az első szentmisét 1938. december 19-én tartották.

A képen az egyházközség tanácsának tagjait ábrázoló 1941-es tablót láthatjuk. Fő helyen szerepel Csík József plébános fotója, aki 1945-ig állt az alagi hívek szolgálatában. Körülötte a tanácstagok mind-mind Alag vezetői vagy

jelentős személyiségei. Závodszy Géza, a község vezető jegyzője, aki épp 1941-ben került át a szomszédos Dunakeszire, és vette át az ottani főjegyzői hivatalt; dr. Bayer Emil községi orvos, aki hivatalos teendői mellett a helyi önkéntes tűzoltóegyesület parancsnoka is volt; Kedvessy Nándor, a Pávilon egykori bérlője, a messze földön híres Kedvessybélszín megalkotója; Lenkei Elemér, akit 1943-ban Alag bírájának választottak; dr. Petanovics József, a híres szállodás fia, a község ikonikus „figurája”, ki szenvedélyes fotós révén több száz képen örökítette meg a harmincas-negyvenes évek Alagját; Örményi István, községi törvénybíró, az egyházközség tanácsának pénztárosa; dr. Pethő József körálat-orvos, vagy Kurucz János valamint idősebb és ifjabb Boros István községi képviselők.

(a szerkesztő)

TARTALOM:

Az alagi egyházközségi tanács1	BÁTONYI Pál
A Wattay család Dunakeszit birtokló tagjai II. rész2	ÁGOSTON András
A MÁV lakótelep Dunakeszin a két világháború között4	LÉVAI Tibor
Önálló orvosi állás rendszerezése Dunakeszin8	KOLLÁR Albin
A szakmunkásképzés kezdete Dunakeszi-Műhelytelepen.....10	ASZTALOS Mihály
Helytörténeti emlékek, gondolatok..11	

SZÁMUNK SZERZŐI:

ÁGOSTON András - művészet-történész
 ASZTALOS Mihály
 BÁTONYI Pál - ny. ezredes (Sződ)
 KOLLÁR Albin - ny. iskolaigazgató, Dunakeszi díszpolgára
 LÉVAI Tibor - helytörténeti kutató

DUNAKESZI HELYTÖRTÉNETI SZEMLE

Dunakeszi-Alag Helyismereti Lapja

Megjelenik évente háromszor,
 1000 példányban
 Alapító szerkesztők:
 Csoma Attila és Lőrincz Róbert
 Felelős szerkesztő:
 Lőrincz Róbert
 Kiadja: Kölcsey Ferenc Városi Könyvtár
 Dunakeszi, Kossuth Lajos u. 6.
 Felelős kiadó: Csonka Mária
 Nyomdai előkészítés:
 Preysing Frigyes
 Nyomda: Raszter Nyomda Kft.,
 Budapest, Gyöngyösi u. 89.
 ISSN 1789-9230
 E-mail: szemle@mail.dkvk.hu
 A lap megjelenését támogatja
 Dunakeszi Város Önkormányzata

Lapunk decemberi számának 4. oldalán hivatkozásként szereplő „A dunakeszi vasúti járműgyártás és javítás története 1926-2001” című könyv szerkesztőinek teljes névsora: Juhász Róbert, dr. Szekeres Erzsébet, Láng József, Rákos Péter és G. Szűcs László.

Jelen számunk 1., 4-7. és 11-12. oldalán szereplő képek a Révész István Helytörténeti Gyűjtemény, a 10. oldalon szereplő fotók Wetzl Ferencné és Érsek Ferencné tulajdonát képezik.

BÁTONYI PÁL

A Wattay család Dunakeszit birtokló tagjai

2. rész Felsővattai Wattay János kuruc alispán és István kuruc zászlótartó

Wattay János születésének adatai nem kerültek elő, de valószínűsíthető, hogy a 17. század közepén született. Iskoláit Szécsényben, Füleken és Besztercebányán végezhette, ahol szülei is laktak. Levelezése alapján jól ismerte a latin és a német nyelvet, de valószínűleg szlovákul is tudott. Műveltségére jellemző, hogy még Pécelről, a Ráday család híres könyvtárából is kért kölcsön könyveket.

János 1676-ban Pest-Pilis-Solt vármegye esküdtje. 1680. április 12-én az oszmánok fogságába esett, 22 hónap után a szülei kérésére és jelentős költségére a rokon Vataj Lukács, a nádor bizalmasa, illetve Thököly Imre fejedelem közbenjárásával szabadult. Első feleségétől, Dorogffy Máriától két leánya (Anna, Okolicsányi Mátyásné és Katalin, Petrovay Lászlóné), míg második feleségétől, Zolnay Judittól két fia (II. János, felesége Szemere Klára és III. Pál, felesége Szemere Krisztina), valamint egy lánya (Judit, Soós Ferencné) ismert. 1684-ben részt vett a Buda elleni sikertelen hadjáratban, ekkor tapasztalta a keresztény seregek oktan pusztítását a magyar lakossággal szemben („lengyeljárás”). 1686-ban a váci járás szolgabírájaként katonáival részt vett Vác, Pest és Buda oszmán uralom alóli felszabadításában és a magyar lakosság harcok előli elmenekítésében. A győzelem kivívását és a csapatok ellátását nagyban segítette helyismerete is. 1689-ben a Habsburg adminisztráció önkényeskedései miatt (a protestáns lakosság kiűldözése a városokból, hivatalokból, iparból és kereskedelemről) lemondott hivataláról.

A Pest környéki birtokokat Dunakesziről, a Buda környékieket Nagykovácsiból, a nógrádiakat Pilinyből igazgatták, és apjával, Wattay I. Pállal megkezdtek a betelepítések. Losonctól Kiskőrösig telepítettek magyar, szlovák, német (birodalmi is) telepéseket, és fogadtak be szerb menekülteket vallásra való tekintet nélkül. Bár a családnak korábban volt háza Budán és Vácon, evangélikus vallásuk miatt nem tarthattak rá igényt, így Nagykovácsiban építtetett kúriát (ebből lett a családba beházasodásuk révén a Teleki, majd Tisza kastély). A fegyverváltságdíjat kifizették (több birtokot el kellett adniuk), birtokaikat ezek után I. Lipót 1691-ben megerősítette. A vármegye gyűlésein harcoltak a túlzott adóztatás és a katonai, illetve katolikus egyházi önkényeskedések ellen is. Nem csak elvették a protestáns templomokat, hanem egyetlen új templomot sem építhettek, sőt gyakran a temetőkbe sem engedtek nekik temetkezni.

Felsővattai Wattay I. Pál halála után fia, János és unokája, a nagykorúvá lett István 1701-ben szerződést kötött birtokaik közös irányításáról.

Wattay István az 1679-ben elhunyt II. Pál és Jánoky Mária egyetlen ismert gyermeke volt. Feleségétől, Géczy Annától egy fia (Farkas, felesége Máriássy Klára) és egy lánya (Borbála, Róth Tamásné) ismert.

Az 1703. évi Pest-Pilis-Solt vármegyei adókirovás szerint a vármegyében János és István Dunakeszi, Pomáz, Budakalász, Csobánka, Nagykovácsi és Solymár községeket, valamint Soroksár, Péteri, Gubacs, Szentlőrinc, Oszlár, Csömör, Szentmihály, Szencse, Garancs, Kiskovácsi, Rébél, Kall, Halom és Murcz pusztákat birtokoltak.

A Habsburg adminisztráció önkényeskedései miatt mindketten csatlakoztak a kuruc szabadságharchoz. János a Nógrád vármegyei kuruc nemesi felkelők első kapitánya lett, míg István a zászlótartói beosztást kapta meg. János és István csapatával Rimaszombattól Zólyomig kísérték a munkácsi várat szabad elvonulás ellenében átadó német őrség tagjait, és

Nagykőrös, 1704. május 15. Wattay János alispán Kecskemét város bírájának és tanácsának. Sürgősen küldjenek élelmet Szentmiklósi János hadának, semmint azok a városba menjenek.

Eredeti. BKM L. Kecskemét v. lta. IV.1525. (1703-1704. évi köt.) 88. sz.

(Külső címzés:) Kecskemét Várossa Becsületos Bírájának és Tanácsának eő Kegyelmeinek közönségesen adassék becsülettel. Kecskemét (Vörösviasz gyűrűspecsét.)

(Kecskeméten rávezetve:) Wattay János Uram parancsol, hogy Szent Miklós János Uramnak élelmet küldjünk. Exhibitae Die 17. Maji.

Ajánlom Kegyelmeteknek szolgálatomat!

Vöttem böcsülettel Kegyelmetek Kőrösi Uraiméknak datált levelét, melyben intimállyá Kegyelmetek eő Kegyelmeinek, hogy velem communicállyák a Szent Miklós Uram eő Kegyelme Orgoványon datált levelét, melyből is értem eő Kegyelme Kegyelmetekhez dirigált parancsolatlyait, az élés, vagy Várasban való beszállása felől való intumával edgyütt, indifferensek levén még Kőrösi Uraimék az Kegyelmetekkel való magok unilásában való replica felől; azért én Kegyelmeteket igen kérem s intimálom is Kegyelmeteket, hogy ha eddig nem cselekedte Kegyelmetek, mindgyárt kocson külgyön ki Kegyelmetek valamelly kenyeret, s assecurállyá Kegyelmetek eő Kegyelmet, hogy többet is elegendőt fog Kegyelmetek küldeni, melyre, úgy látom Kőrösi Uraimék is proclivisek, noha most hirtelen nem lehet. Iterato kérem Kegyelmeteket, hogy inter duo mala minus eligentur, vagy vissza ne bocssássa Kegyelmetek (a'mint írja) Nemzetes Vitéz Szent Miklós Uramat eő Kegyelmet, vagy a' Várasbann, ha lehet be ne bocssássa, hanem oda ki ígérjen és tegyen provisiot, ha magam is által mehetek, reménlem minden jót végezhetünk eő Kegyelmetel. His maradok

Kegyelmeteknek igaz jóakarója Tekintetes és Nemes Pest Pilis és Solt Uniólt Vármegyéknek Ordinarius Vice Ispánnya

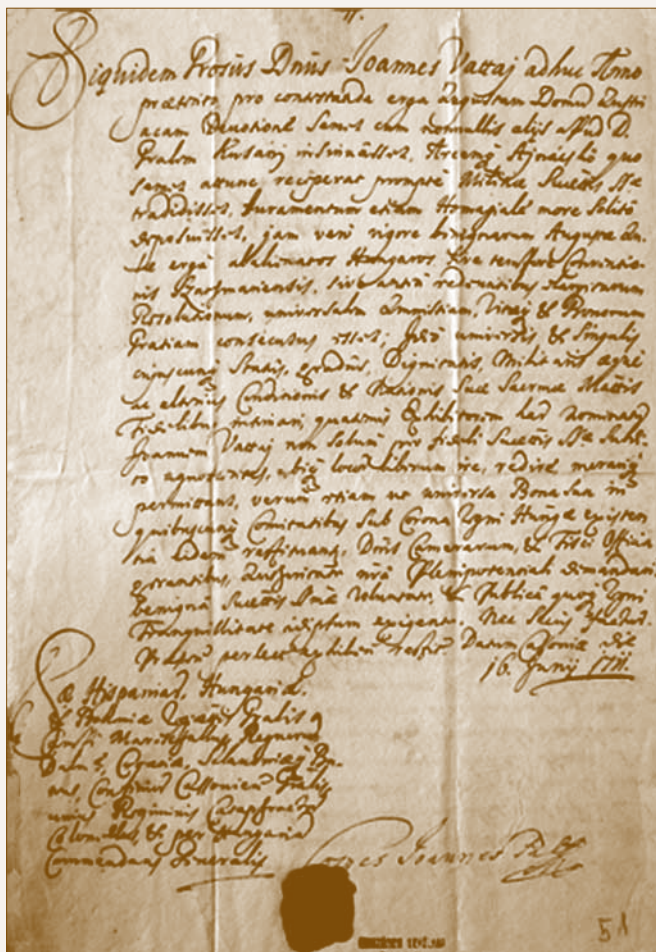
Wattay János m. p.

részt vettek a dunántúli hadjáratban. A dunántúli hadjárat alatt a pest-budai német-rác katonaság zaklatta a környék lakosságát, ezért a nemesi felkelők egy része István vezetésével visszatért. Ekkor János korábbi veje, özvegy Petrovay László volt a labanc Pest-Pilis-Solt vármegyei alispán. Jánost a hadjáratot követően 1704. május közepén, Kecskeméten megválasztották Pest-Pilis-Solt vármegye első kuruc alispánjának.

E tisztségében megszervezte a vármegye kuruc kézen lévő településeinek közigazgatását, a kuruc csapatok ellátását, a labanc-rácok elleni védelmet. 1704 decemberében a galgóci táborban – Pest-Pilis-Solt és Nógrád vármegyék követeként – találkozott II. Rákóczi Ferenc fejedelemmel. A továbbiakban, a kapott utasítás szerint Pest-Pilis-Solt vármegye alispáni feladatait látta el, ezért Nógrád vármegye 100 Ft bírságra ítélte.

Többek között nagykovácsi birtokán német telepeseivel löport gyártatott a kuruc csapatoknak. A rác többségű falvaiból (Pomáz, Budakalász) néhány labanc érzelmű rác telepes a Délvidékre vonult el családjával. A többi település lakossága (köztük Dunakeszi) katonaként, illetve gazdaságilag – a gyakori labanc-rác dúlások ellenére – a kurucokat támogatta.

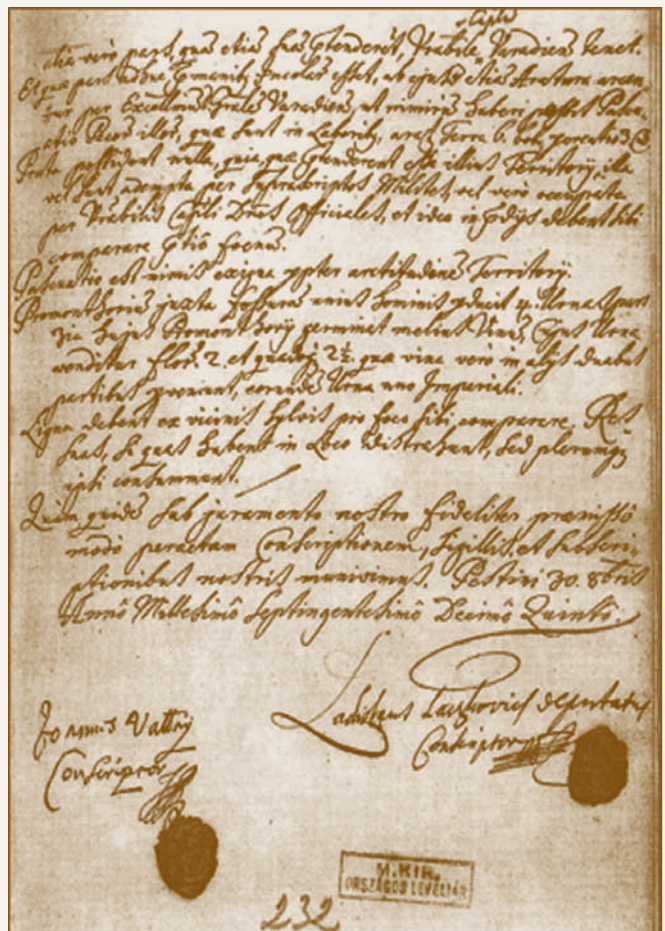
Wattay János – első felesége halála miatt – 1705 tavaszán visszavonult az alispáni tisztségből, ezután a vármegye közgyűlésein, mint esküdt vett részt. Bottyán János generális elhunyt után megbízták az örökség összeírásával. 1710-ben a labancok által körülzárt Ajnácskő várát János és István átadta Pálffy János császári tábornoknak, amiért a szatmári béke után menlevelet kaptak tőle.

„Joannes Vattay” menlevele „Joannes Palfy” aláírásával

A menlevél ellenére újabb adókat vetettek ki rájuk, ezért birtokaikból el kellett adniuk (Rétáságot Berkes András váci nagyrépost vette meg 1713-ban), illetve bérbe is adták őket (pl. Dunakeszit Orczy Istvánnak). Mindeközben folytatták birtokaik betelepítését, így 1714-ben Csömör és Szentmihály (ma Budapest-Rákosszentmihály) puszták, illetve Kiskörös 1718-ban történő újratelepítéséről intézkedtek.

A vármegye gyűlésein rendszeresen részt vettek, küzdöttek birtokaikért a budai és pesti német polgárok önkényeskedései ellen és a budai kamara törvénytelenégei miatt. Jánosnak különösen nagy tekintélye volt, így az 1715-ös országos összeíráson Bihar vármegyéjét ellenőrizhette.

Az 1715. évi országos összeírás jegyzőkönyvének részlete

1719-ben javaslatukra az országbíró elrendelte, hogy a vármegye minden iratot vegyen jegyzőkönyvbe, hitelesítsen és pecsétjével lássa el, ezzel megakadályozva az iratok eltűnését a Habsburg adminisztrációban. Kérésükre 1721-ben Pálffy Miklós nádor elrendelte a vármegyének, hogy határjárással pontosítsák a települések határait, mert a határjeleket illetéktelenül elmozdítják.

1723 elején Wattay István aránylag fiatalon elhunyt. Özvegyét hamarosan özvegy királyfalvi Róth Ádám vette el, és hogy a Wattay vagyon is a kezükbe kerüljön, fia, Róth Tamás Wattay Borbálát, István lányát vette nőül.

1723 júniusában Wattay János még részt vett a vármegye közgyűlésén, de a novemberi ülésen már özvegye képviselte magát. János özvegye is hamarosan férjhez ment Losonczy Gyürky Istvánhoz. A Wattay család férfi tagjai ekkor még kiskorúak voltak, így az özvegyek új férjei gazdálkodtak a család vagyonával.

ÁGOSTON ANDRÁS

A MÁV lakótelep Dunakeszin a két világháború között

A XIX-XX. század folyamán a Magyar Államvasutak a mozdonyszekerek és vonatkocsik gyártására, karbantartására ország-szerte több vasúti műhelyt vagy – ahogy 1950-től hívták őket – járműjavító üzemet alapított, melyek közül az utolsó 1926-ban Dunakeszin létesült.¹

A dunakeszi főműhelyt a MÁV vezetése kezdettől fogva egy lakóteleppel együtt képzelte el, amely elkülönül a település hosszabb idő alatt, spontán kialakult szövetétől. Ezen a kolónián kívánták modern, egészséges és alacsony bérleti díjú lakásokhoz juttatni a „zöldmezős beruházásként” felépülő üzem munkásait és tisztviselőit.

A MÁV Főműhely főbejárata, háttérben az azóta lebontott Bagolyvár

Az ókor óta megfigyelhető, egységes építészeti tervek alapján kivitelezett lakásépítési akciók célja a 16. századig elsősorban a lakosságtelepítés, egy-egy terület benépesítése volt. A szociális szempontok először a késő középkor karitatív akciói során kerültek előtérbe, melyek közül kiemelkedik a Jacob Fugger alapítványa által az augsburgi szegényeknek juttatott 53 egyemeletes sorház, az ún. Fuggerei.² Az ipari forradalom során a vállalkozók gyakran üres földterületeken alapították gyáraikat, körük építették az ipari falvakat, melyek az alapvető higiéniai feltételeknek sem feleltek meg.³ A 19. században azonban már megjelentek olyan paternalista és filantróp gyárosok, akik új vállalkozásaik közelében nem hirtelen felépített, rossz minőségű házakkal teli munkástelepeket építettek, hanem igyekeztek mintáértékű ipari falvakat létrehozni, ahol egy sor szociális reformot is bevezettek. Az elsők között volt Sir James Morris „modell”-telepe: Moriston (1790), és Robert Owen pamutfeldolgozó üzemének new lanarki „munkásgyarmata” (1784-1800).⁴ A korszak meg-

változásához nagyban hozzájárult Benjamin Disraeli 1845-ben megjelent, a szegények és gazdagok helyzetével foglalkozó, és egy felvilágosult gyárost bemutató regénye, a *Sybil, or the Two Nations*.⁵ A brit és amerikai filantróp gyárosok bebizonyították, hogy nem sérti az üzleti hasznot, ha az új üzemek mellett felépített munkáskolóniákban javítják a munkások lakáskörülményeit. Sőt a munkásjóléti intézkedések a gyárosok érdekét is szolgálták, mivel azok a régi iparvárosokból az új üzemekbe vonzották a munkaerőt.⁶

A századfordulóra a telepszerű építkezések nagy többségét a gyárak mellé felhúzott munkásgyarmatok adták, és a legnagyobb munkáslakás-építetők közé sorolhatók az egyes országok vasúttársaságai. Az építkezések során az alapvető a takarékoság, a célszerűség és az erkölcsösség volt.

Ez utóbbi alatt azt értették, hogy a családoknak önálló, teljesen leválasztott lakásokat kell biztosítani. Fontos cél volt, hogy a telepi lakások lakbérére a magánházak által kínált bérleti díjknál alacsonyabb legyen. Ha a telekspekulációt kiküszöbölve, alacsony áron sikerült megszerezni a területet, akkor általában a munkások által kedvelt családi házas építési formát választották, ellenkező esetben pedig többnyire a két-háromemeletes sorházak mellett döntöttek az építetők.⁷ A tőkeerősebb cégek igényesebb építészeti megoldásokat alkalmaztak, a sok egyszerű kolónia mellett az európai vasúttársaságok néha „historizáló, leginkább a klasszicizmus szigorúbb változatát mutató homlokzatok kialakítására vállalkoztak.”⁸

A 19. századi magyarországi vasúttársaságok is felismerték a munkáslakáskérdés jelentőségét, többek között azért, mert szakmunkásaik jelentős része kezdetben külföldi volt, és a vállalatok a folyamatos munkaerő ellátást csak lakás biztosításával tudták megoldani. A vasúti lakótelepek elsősorban a járművek javításával foglalkozó műhelyek és főműhelyek vonzáskörzetében jöttek létre. A Tiszavidéki Vaspálya Társaság 1859-ben alapította a Miskolci Főműhelyt, amelynek modern vasúti munkástelepe 1875 és 1900 között épült. 1867-ben alakult meg Budapesten a MÁV Északi Főműhelye, és mellette húzták fel az 1900-as években a legnagyobb hazai vasutas lakótelepet. Debrecenben az 1897-es területvásárlást követően 1902-ben fogtak egy 104 lakásos MÁV kolónia építéséhez. 1901 és 1904 között létesült az Istvántelki Főműhely, melynek lakótelepe a századelőn két ütemben épült ki, de a szolnoki és a szombathelyi műhely is rendelkezett lakóteleppel.⁹ Az utolsó MÁV főműhelyhez kötődő lakótelepet 1922-ben kezdték el építeni Dunakeszin, és ezután a nagy vasúti munkástelepek építésének korszaka lezárult.¹⁰

A századforduló előtt a MÁV budapesti vasúti munkástelepeinek földszintes, néha egyemeletes épületei tömb-

1 A dunakeszi járműjavító megalapításáról és az üzemi munka megindulásáról lásd: Ágoston András: A Dunakeszi MÁV Főműhely alapítástörténete *Dunakeszi Helytörténeti Szemle* VII. évf. 3. sz. (2014. december) 4-7.

2 Körner Zsuzsa: *A telepszerű lakásépítés története Magyarországon, 1850-1945*. Urbanisztikai füzetek 3. Budapest 2004. 17. (A továbbiakban Körner 2004.)

3 Körner 2004. 12, 19.

4 Körner 2004. 19-20.; Nagy Gergely-Szelényi Károly: *Kertváros-Epítészet. Az angol példa Magyarországon*. Veszprém-Budapest, 2008. 11-12. (A továbbiakban Nagy-Szelényi 2008.)

5 Nagy-Szelényi 2008. 22.

6 Nagy-Szelényi 2008. 10.

7 Körner 2004. 37.

8 Pl. Bécsben a „Ferdinánd császár-északi vasút” Floridsdorf melletti lakóépületei. Körner 2004. 43.

9 Vörös Tibor: *Vasúti építészet*. Budapest: 2009. 32. (A továbbiakban Vörös 2009.), Körner 2004. 101.

10 Szűcs Béla – Korozmán László – Káldos Erzsébet – Mogyorósi József (szerk.): *MÁV Járműjavító Üzem Dunakeszi 1926-1976*. Dunakeszi 1976. 11.

telkeken épültek fel. Vidéken, pl. Miskolcon, Debrecenben önálló telkekre helyezték a lakóházakat. A többnyire négylakásos, tehát négyszobátú lakóházak 340 négyszögletes telekrészen, vagy egyedi telken álltak, és a lakásokhoz kis kertek is tartoztak. Az 1920-as évek vidéki, vasút melletti kolóniái egyre gyakoribb lett az egyedi telkes területhasználat, ennek ellenére a Dunakeszi Főműhelyi lakótelep kétszintes épületei tömbtelkeken épültek fel.¹¹

Parkrészlet a MÁV lakótelepen

A telepeken az egyszerű épülettömegű munkás és hivatalnoki házak egységes megjelenésűek voltak, a vakolt homlokzatokat általában – a vasútállomások központi épületeihez hasonlóan – csupasz téglá architektúrával díszítették. A tégladíszítés végigfutott a lábazatokon, a sarkokon, a párkányzaton, az ajtók és az ablakok keretei mentén, és az emeletes lakóházak felső ablaksora alatt.¹² Az 1910-es évek közepétől változás figyelhető meg a MÁV telepek építészeti karakterében, ami annak köszönhető, hogy az államvasutak meg akarta újítani korábbi típusépületeit, és 1912-ben pályázatot írt ki hivatalnoki, altiszti lakások tervezésére. A vállalat vezetése főleg azoknak az építéseknek a munkáira figyelt fel, akiknek „romantikus szemléletében együtt élt a nemzeti múlt formavilága és a historizálás.”¹³ Ez az építészeti kettősség jellemzi az Istvántelki Főműhely lakótelepének második periódusban elkészült épületeit, és a Dunakeszi Főműhely telepét is. Az építészeti karakter megváltozásának hátterében feltehetően a német Hermann Muthesius hatása érhető tetten. Körner Évát idézve: „Muthesius és követői kisvárosi egységekben elhelyezett festői kisházak építésére vállalkoztak, emellett fontos szempontnak tartották a takarékos területhasználatot is. Muthesius 1904-ben megjelent *Az angol ház* című (magyarra is lefordított) könyvének hatására a lakóépületekre jellegzetes motívumok kerültek: zárterkélyek, konzolosan előre ugratott kisebb homlokzati síkok, láttatott homlokzati síkból kiugró kéménytestek.”¹⁴

A dunakeszi telepet és annak első ütemben felépített házait Kotál Henrik (1874-?) budapesti építész tervezte 1919-20-ban,

aki akkoriban a MÁV szolgálatában állt.¹⁵ A lakótelepet északról a főműhely, délről Dunakeszi, keletről a váci vasútvonallal és az iparvágányokkal, nyugatról a váci országút határolta.

Kotál korábban részt vett a Wekerle-telepre kiírt településtervezési pályázaton, és a megvalósításkor is több típus-terv kidolgozására kapott megbízást.¹⁶ Egy sajátos beépítési elvet alkalmazott a dunakeszi MÁV telepen, az ún. utcás szervezést, ami erősen eltér a megszokott kolóniatömböktől. A tervező a vasútállomáshoz vezető (a mai Béke) utcáról nyitott meg egy hurokutat, és erre – valamint az üzem bejárata előtti, főtér jellegű Köröndre – telepítette az egyemeletes, rizalitokkal tagolt, laza, festői csoportokban sorakozó épületeket. Az egyes háztípusok általában párosával szegélyezik az utakat. Ferkai András szerint az épületek kialakításánál a tervező a „német kertvárosok (pl. Riemerschmidt, Metzendorf, Zimmerlei) romantikáját, illetve a magyar kisvárosok barokkját vette előképpnek.” Körner Éva az angol kertvárosok hatásának tulajdonítja a térfalak hátrahúzásával megvalósuló utcátér-szélesítéseket, valamint az utcák és épületek vonalvezetésébe beiktatott töréseket, amikkel Kotál sikeresen oldotta a párhuzamos térfalak merevségét.¹⁷

MÁV lakótelepi utcaképlet

A szimmetrikus Köröndöt földszintes, tetőtérbeépítéses házak veszik körül U-alakban, melyekhez mindkét oldalon piaci árusításhoz alkalmas, fedett-nyitott árkád sor kapcsolódott.¹⁸ Az árkádívek alatt működött pékség, cukorkás, borbély és fodrászat, cipész, hentes és a Hangya szövetkezet üzlete. Itt volt a Magyarság Dal- és Önképző Egyesület által üzemeltetett menza is, ahol egy munkás (1937-es adat szerint) napi 1 pengőért tudott reggelit, ebédet és vacsorát vásárolni.¹⁹ A házsorok közötti sétányok eredetileg el voltak zárva az autóforgalomtól, csak gyalogosan – még

15 Ferkai András: Dunakeszi, A MÁV Járműjavító Főműhely Munkás- és Tisztviselői Lakótelepe. in: *A műemlékvédelem táguló körei. Az Országos Műemlékvédelmi Hivatal kiállításának katalógusa*, 2000. április 17- július 16. Budapest: 2000. 56. (A továbbiakban Ferkai 2000.); Nagy – Szelényi 2008. 115.

16 Nagy – Szelényi 2008. 115.

17 Körner 2004. 109-110. ; Ferkai 2000. 56-57.

18 Ezeket azóta üzletekkel és lakásokkal teljesen beépítették.

19 *A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története*. kézirat, é.n. (terminus ante quem: 1944.) Révész István Helytörténeti Gyűjtemény Műhelytelep szekció 158. 173.

11 Körner 2004. 107-108.

12 Körner 2004. 111-112. ; Vörös 2009. 32.

13 Körner 2004. 112-113.

14 Körner 2004. 47.

biciklivel sem – lehetett rajtuk közlekedni.²⁰

Az épületek közül a későbbi kultúrház már az első világháború előtt elkészült. A lakóházak felépítésének első üteme 1922-ben indult és 1928-ig tartott. Ez alatt az idő alatt 44 egy-szobás, 106 kétszobás, 8 hámszobás és 2 négy-szobás lakás készült el.²¹ (1924. május elsején költözött be az első lakóraj a házakba.) Az épületeket különböző megoldású és fedésű zárterkélyek, barokkos kupolák, vakablakok, árka-dos ívek, kapualjak, különböző állatfigurákat ábrázoló zárókövek, míviesen kialakított eresztartó konzolok, kővázák, faragott szív-mintás, zöld zsalugáteres ablakok teszik változatossá. A falfelületüket néha virágokat mintázó stukkók díszítik.²²

A Körönd madártávlatból, háttérben a Duna

A lépcsőházak faszerkezetűek. Minden lakáshoz tartozott mosdófülkés-vízöblítéses WC, pince, padlás, kamra és egy kiskert. A telepen kialakult kiskertek rendszertelenül helyezkedtek el, vagy közvetlenül csatlakoztak az épületek homlok-vonalához, vagy egy gyalogsköz beiktatásával a köz mögött alakultak ki.²³ A kiskertekben a gyümölcsfák alatt gyakran tartottak ólakban baromfit és sertést is, de méh kaptárak is előfordultak.²⁴ A nagycsaládosok a mai óvoda helyén kaphattak további konyhakert részt.²⁵

A MÁV rendkívül hierarchikusan felépített vállalat volt, amit a lakótelep is tükrözött, a beépítésekben tetten érhető a társadalmi elkülönülés. A MÁV telepeken ritkán laktak magas rangú hivatalnokok és főtisztek. Ha ez mégis előfordult, a munkásházaktól elkülönítve, a legjobb adottságú telekrészen épültek számukra lakások (pl. Miskolcon és Istvántelken).²⁶ Dunakeszin a telep központjában, a Köröndön kaptak lakást a magasabb rangú tisztviselők, a telep bejáratánál lévő villában lakott eredetileg a telep legfontosabb személye, Lányi Ferenc főműhelyfőnök. A villával szemben

lévő ház emeletén pedig a teleporvos, dr. Osvay Zsoltos László szolgálati lakása volt.²⁷

A főműhelyfőnök villája

Fürdőszoba, illetve fürdőfülke csak a magasabb beosztású dolgozók lakásához tartozott.²⁸ A telep többi lakója a Legényotthon alagsorában lévő zuhanyzókat és kádfürdőket vehette igénybe, a hét meghatározott napjain felváltva a nők és a férfiak. Itt mosó és vasalóhelyiségek is működtek.²⁹

Az ötven ágyas Legényotthon az egyedülálló főműhelyi dolgozók részére épült. A legényemberek központi fűtessel fűtött,³⁰ két- és egyszemélyes, puritán módon berendezett szobákban laktak,³¹ és a közös konyhában elektromos főzőlapokon főzhettek maguknak.³² A szobákat naponta takarította a személyzet, akik kéthetente az ágyneműt is lecserélték.³³

Szobabelső a Legényotthonban

20 Szakáll Lászlóné: *A dunakeszi műhelytelep*. Kézirat, 1996. 20. (A továbbiakban Szakállné 1996.)

21 Szűcs Béla – Korozmán László – Káldos Erzsébet – Mogyorósi József: *MÁV Járműjavító Üzem Dunakeszi 1926-1976*. Dunakeszi, 1976. 11. 22 A felújított épületeknél több helyen kicserélték az ablakokat, az újak sajnálatos módon nem követik a régiek nyitásmódját és osztás-rendjét, a zsalugátert pedig mázolás helyett sötétre pácolták. A tatarozásoknak több épület stukkódíszítése is áldozatul esett.

23 Szakállné 1996. 20.

24 Révész István Helytörténeti Gyűjtemény XXII 34/2006. és XII 53/2006. fényképek.

25 Szakállné 1996. 23.

26 Körner 2004. 105.

27 Szakállné 1996. 23.

28 Szakállné 1996. 20.

29 Szakállné 1996. 24.

30 A téli hónapokban 14. vasár-és ünnepnapokon 12-től 20 óráig tartott a fűtés. In: A műhelytelepi Legényotthon lakóira vonatkozó házirend. Révész István Helytörténeti Gyűjtemény (RIHGY) Műhelytelep szekció 129.

31 RIHGY XXII 57/2006. fotó. A szoba berendezése: szekrény, vaságy, éjjeli szekrény, mosdó, tükör, asztal, székek

32 RIHGY XXII 58/2006. fotó

33 A műhelytelepi Legényotthon lakóira vonatkozó házirend. RIHGY Műhelytelep 129.

A műhelyi alkalmazottaknak és azok családtagjainak a MÁV orvosi rendelést, a csecsemőknek pedig heti egy nap zöldkeresztes rendelést biztosított.³⁴

A Legényotthon épülete

A lakásokat a családok bérelték, külső és belső tatarozásukról a Pályafenntartás gondoskodott. Az egyszobás lakások havi bére 1937-ben 22 pengő 50 fillér, a kétszobásoké 28 pengő volt.³⁵ A vizet ingyen, az elektromos áramot a MÁV hálózatról olcsó üzemi tarifa szerint kapták a lakók.³⁶ A vállalat a szolgálati lakásért cserébe a cég iránti teljes elkötelezettséget várt el, a lakók számára tilos volt a szakszervezeti munka és a sztrájkokban történő részvétel.³⁷

A telep békéjére a rendészeti funkciót is ellátó tűzoltók ügyeltek. Ők locsolták a parkosított felületeket és a kertet.

A hitélet gyakorlása érdekében a műhelytelepi katolikus egyházközség az 1928-ban felépült elemi iskola alagsorában egy szükségkápolnát alakított ki.³⁸ A protestáns híveknek a

A MÁV műhelytelepi elemi (ma Bárdos Lajos) iskola

Legényotthon félemeletén rendeztek be 1928-ban református imatermet.³⁹

A harmincas években folyamatosan nőtt az üzem munkásainak létszáma, és Dunakeszi északi része (Révdűlő, Banktelep) is kezdett beépülni. A szükségkápolnában már nem fértek el a miséken, ezért 1939-ben templomépítő bizottság alakult, ami a lakosság adományai és a MÁV Igazgatóság anyagi segítségével 1942-től 1944-ig felépítette a Jézus szíve plébániatemplomot.⁴⁰ Az egyhajós, egytornyú, egyenes szentélyzáródású, hagyma alakú toronysisakkal koronázott neobarokk templomot Pázmándi István műegyetemi tanár tervezte, aki Wälder Gyula köréhez tartozott.

A Jézus Szíve templom

1943–1944-ben a templom mellett két „népies hangvételelű,” kétemeletes lakóházat építettek, amikben 12 egyszobás és 9 kétszobás lakást alakítottak ki.⁴¹

A szolgálati lakások harmadik hullámát 1953–1954-ben kiviteleztek, amikor a Béke út két oldalán kilenc – igényesen kialakított – szocreál épület készült el, bennük 75 kétszobás és 6 háromszobás lakással.⁴²

A dunakeszi MÁV munkás és tisztviselő lakótelep mai szemmel nézve is magas építészeti nívót képvisel, és a szociális gondoskodás különleges példája is egyben. A Kotál Henrik által megálmodott architektúra egységes megjelenésű településképet és emberközeli lakókörnyezetet valósított meg, ami méltó lenne a hivatalos védelemre.

39 Ravasz László püspök szentelte fel. Szakállné 1996. 24.

40 A bizottság elnöke Kerényi Béla főmérnök volt, aki 1944-től rövid ideig a főműhely főnöke lett. A költségek jelentős részét jótékony célú rendezvényekből teremtették elő, melyeknek fő szervezője Lányi Ferenc főműhelyfőnök volt. Az épületet 1944. június 29-én szentelte fel Péteri József váci megyéspüspök. Szakállné 2009. 7. A templom felépítésében kifejtett érdemei elismeréseként Lányi a Szentszéktől megkapta a Nagy Szent Gergely Rend lovagkeresztjét. Korábban ezt a kitüntetést adományozták Csordás Rezsőnek, az Istvántelki Főműhely főnökének is, szintén a helyi munkástemplom felépítésének megszervezéséért. Csizmadia Ferenc: *Landler Jenő MÁV Járműjavító üzem 75 éve. Szemlények az üzem történetéből 1905-1980*. Budapest: 1980. 52.

41 Ferkai 2000. 56.; Szücs Béla – Korozmán László – Káldos Erzsébet – Mogyorósi József 1976. 11.

42 Szücs Béla – Korozmán László – Káldos Erzsébet – Mogyorósi József 1976. 11.

34 *A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története*. kézirat, é.n. 173.

35 *A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története*. kézirat, é.n. 173.

36 Szücs Béla – Korozmán László – Káldos Erzsébet – Mogyorósi József: *MÁV Járműjavító Üzem Dunakeszi 1926-1976*. Dunakeszi, 1976. 11.

37 Körner 2004. 57-58.

38 Zadravetz István tábori püspök szentelte fel 1928. október 28-án. Szakáll Lászlóné: A gyártelepi katolikus egyházközség és a Jézus Szíve templom története I. rész. in. *Dunakeszi Helytörténeti Szemle*. II. évf. 1. szám (2009). 6. (A továbbiakban Szakállné 2009.)

LÉVAI TIBOR

Önálló orvosi állás rendszeresítése Dunakeszin

Régi dunakeszi képeslapokat gyűjtve 2008-ban egy ismerős Károlyi utcai épületet ábrázoló, 1905 előtti lappal gyarapodtam, melynek felirata „Udvarhelyi villa” volt. A név még a helytörténészek előtt is ismeretlennek számított, mivel a villa régen a gróf Pejacsevich család lakhelyeként volt ismert. A következő évben a villáról egy újabb lapot szereztem „Dr. Udvarhelyi nyaralója” felirattal. Ennek alapján került elő dr. Udvarhelyi Károly személye, kinek életét kutatva kiderült, hogy hivatásának néhány éve egybeesik Dunakeszi község önálló orvosi állásának rendszeresítésével.

1876-tól 1900-ig Dunakeszi, Veresegyház, Kisszentmiklós és Csomád a fóti központú közegészségügyi körhöz tartozott, melynek élén a körorvos állt, aki hetente egyszer vagy kétszer, valamint sürgős esetben jött Dunakeszire. A felírt gyógyszerért Fótra vagy Palotára kellett menni. A községi orvosi állás előzményeit és megalakulását a Pest Megyei Levéltárban található, Dunakeszi község képviselőtestületének közgyűlési jegyzőkönyvei alapján ismertetem.

1898-ban és 1899-ben két új településrész kapott nevet az alábbi határozatokkal: „A Csomádi út és Fóti út közötti parcellázott és parcellázandó telkek valamint a Csomádi út és Fischer telep közti telkek a fóthi határig >> Dunakesz Villatelepe<< nevet nyerik, a meglévő utcák a következő nevet nyerik: Verseny, Battyányi, Károlyi, Szent Mihály, Kereszt utca, továbbá Fóthi út és Csomádi út házzámozással az Elöljáróság bízta meg. [...] Előadó jegyző előterjeszti az úgynevezett Fischer telep [Fischer János képviselőről] ház hely tulajdonosainak azon kérvényét, hogy ezen telep >>Új Dunakesz<< hivatalos elnevezést nyerjen”, ami határozatilag is megtörtént. 1899-ben „előadó jegyző indítványozza, hogy tekintettel a község rohamos haladására, speciális viszonyaira, népesedésére, a közegészségügyi állapotokra, felette kívánatos volna, ha a község önálló orvosi állást szervezne, mert ezzel a település[en] a nyaralási kedv nagyban fokoztatnék, mi mindenesetre a község fejlődésére nagy befolyással lenne. Több képviselő hozzászólása után határozatképp kimondatott: hogy községi orvosi állás rendszeresítettik 600 ft fizetés mellett; látogatási díjak nappal 40 kr[ajcár]ban, éjjel 80 kr[ajcár]ban állapítatnak meg; halottkémlési díj 30 krajczár. A törzsfizetés a Magyar Lovaregylet és a község által lesz fedezendő. [...] Minthogy a község önálló orvosi állást szervez, ennél fogva a fóthi körből kilép minden további díj vagy térítmény kötelezettség nélkül a többi körbeli községekkel szemben.” Egy 1900-ban tartott közgyűlésen előadó jegyző felolvassa az alispán úr rendeletét, mellyel utasítja a

képviselő-testületet, hogy a községi orvosi állás szervezése tárgyában hozzon újabb határozatot (valószínűleg az új pénzrendszer bevezetése miatt is). A megváltoztatott és újabb határozatok: évi 1200 korona fizetés, látogatási díjak nappal 80 fillér, éjjel 1 korona 60 fillér, halottkémlési díj esetenként 60 fillér. Továbbá „az előjáróság által igazolt szegény betegek díjtalanul kezelendők a megválasztandó községorvos által”. Végül, ha az orvos „nem lakhatnék a községben, vagyis a vasúton innen, tartozik a község belterületén rendelő-szobát saját költségén tartani”.

Ebben az évben dr. Udvarhelyi Károly – ki 1890-től 1895-ig a fóti körorvos volt – a dunakeszi községi orvosi állást elnyeri, s így bekerül Dunakeszi képviselőtestületébe is. Neve a városháza régi bejáratában, és a főtérre néző márványtáblákon ma is olvasható.

A városháza régi bejáratánál lévő, az 1900-as képviselő-testület tagjainak nevét megőrző emléktábla

Tehát a község egészségügyének régi állapotát is jól ismerő orvos lépett hivatalba. Udvarhelyi körorvosi működéséről olvashatjuk dr. Bayer Emil A 25 éves Alag nagyközség közegészségügyének története című írásában a következő történetet: „megkísértem egy alkalmi beszélgetésünkön Udvarhelyi tanár úrnak motiválni, hogy miben találok én az okát, hogy ily rövid idő alatt a tuberculosz elterjedt, hogy úgy mondjam gyökeret vert, - mire ő egy érdekes kijelentéssel válaszolt. Mint mondotta, szinte meg tudná nevezni, hogy ki volt hosszú idei működése alatt az első ilyen, de mindjárt súlyos beteg Dunakeszin. Egy akkoriban első posztit betöltő polgára a falunak valahonnan, talán Pestről, házi cselédet kapott. Ez a cseléd néhány havi szolgálata után egy szép napon betegségről panaszkodván, elhívták hozzá a körorvost, aki súlyos tuberculosist konstatált nála és egyben erre a beteget és gazdáját is figyelmeztette, különösen a baj ragályozó voltára való tekintettel, hiszen apró gyermekek is voltak a háznál. Hosszas faggatás után derült ki, hogy a cseléd már Pesten is beteg volt, tudott a bajáról és orvosa tanácsára, hogy vidéki levegőn keressen gyógyulást, jött és állott szolgálatba. Mivel azonban jó és szorgalmas cseléd volt, a gazdának nem volt szíve őt elbocsátani és az még egy jó időt töltött a háznál. A tény az, hogy a gazda családjában is történt azután több tuberculotikus megbetegedés, sőt több halálozás is. Ezen eset óta számlálta az akkori körorvos, Udvarhelyi tanár úr a gümőkóros betegek számának növekedését és ha talán nem is döntő bizonyítékú, de mindenesetre érdekes adatot szolgáltat az eset és fokozott óvatosságra int.”

A következőkben a dr. Udvarhelyi Károly életéről és pályafutásáról összegyűjtött információkat ismertetem. 1864. május 29-én született Debrecenben, evangélikus-református családban. Apja, Udvarhelyi Károly debreceni ügyvéd és földbirtokos, anyja Gyulai Sáska Mária volt. Nemesi előnevét, az „agyagfalvit” nem használta, mert oklevelek nem voltak a család birtokában. Középiskoláit Debrecenben, az orvosi egyetemet Budapesten végezte. 1889-ben, tanulmányai befejezése után vette feleségül Singer Bertát, akivel Pesten a Király utca 75-ben laktak. 1890-től tagja lett a Budapesti Királyi Orvosegyesületnek, az Országos Orvos Szövetségnek majd az Orvosi Könyvkiadótársulatnak. 1890-től 1895-ig uradalmi és körorvos Fóton. 1896-ban műtői oklevelet szerzett. 1900-tól 1903-ig Dunakeszi első községi orvosa. 1903-ban Török Béla tanár mellett fülgyógyászati tanulmányokat folytatott, majd 1907-ben Berlinbe ment, ahol Jansen tanár klinikáján fejlesztette tudását. Mint fülorvost 1910-ben – tanácsosi rangban – rendőrorvossá nevezték ki a rendőrégi kórházban. 1917-ben megkapta a Magyar Vöröskereszt II-od osztályú díszjelvényét a hadi ékítménnyel. 1921-ben magántanári képesítést szerzett a budapesti orvosi egyetemen. 1925-ben egészségügyi főtanácsosi címmel tüntették ki. 1928-ban megvált a rendőrség kórházának vezetésétől, később az OTI egyik orr- fül- és gége osztálya vezető orvosának nevezik ki. Tudományos működését hazai és külföldi orvos körökben nagyra értékelték. Ő fedezte fel a vestibularis idegnek a szimpatikus ideggel való összefüggését. Cikkei magyar és német szaklapokban jelentek meg. 1935. október 11-én hunyt el.

Dr. Udvarhelyi Károly és felesége ledőlt síremléke a Fiumei úti temetőben

Térjünk most vissza Dunakeszire, s tekintsük át a település századfordulót követő néhány évének egészségügyi helyzetét. Breicha János okleveles gyógyszerézmester önálló községi gyógyszerterátiát nyit Dunakeszin. 1901-ben Köz-

egészségügyi Bizottságot választottak, melynek tagjai a bíró, a jegyző, a községi orvos, a lelkész, a tanítók, a gyógyszerész, D. Száraz János, Sipos István és Legindi János. 1902-ben dr. Udvarhelyi orvos kérelmet nyújt be a képviselőtestülethez, hogy látogatási díját Alag, Új-Dunakeszi, Kis-Alag, Nagy-Alag és a Versenystállók telepére nézve nappal 2 koronában és fuvarban, éjjel pedig ennek a kétszeresében állapítsák meg. Az orvos kérelmének helyt adtak, de a község előjárósága által igazolt szegényektől díjat továbbra sem szedhetett. 1903 márciusában Molnár Gyula községi képviselő kérdést intézett az előjárósághoz, „hogyan van e tudomása arról, hogy dr. Udvarhelyi Károly községi orvos hetenként Fóton rendes rendelő napot tart, azon kívül gr. Károlyi uradalmában Fóton mint rendes uradalmi orvos működik”, és „hajlandó-e az előjáróság és képviselő-testület az orvosnak ebbéli működésének megszüntetése iránt intézkedni?” A határozat: „ezen ügynek elbírálása a felsőbb hatóság hatáskörébe tartozik, előterjesztéssel az előjáróság bízatik meg”. Egy 1903. októberi közgyűlés határozata: „Minthogy a községi tisztviselőknek sem törvény, sem szabályrendeletünk szerint szabadság nem illetékes, ha mégis bármi okból az illetékes hatóságoktól a községi tisztviselő szabadságot nyer, a helyettesítés költségei a szabadságra engedett tisztviselőt terhelik.” Dr. Udvarhelyi szabadságra ment, de nem betegsége miatt, ezért a község nem fizette bérét, ő viszont a szolgabíró által kirendelt helyettes orvosnak nem fizetett, így szeptember 22-től október 30-ig a község a helyettes orvost javadalmazta. 1903. november 15-én a főjegyző bejelentette, hogy Dr. Udvarhelyi Károly községi orvosi állásáról lemondott, s a választást november 19-ére tűzték ki a következő feltételekkel: a megválasztott orvos a község belterületén (vasúton innen) tartozik lakni [...], továbbá, hogy ha a községi orvos szabadságra megy, a helyettes orvos díjazását a községi orvos tartozik fizetni a sajátjából, e címen a községtől mit sem követelhet.” Az orvos fizetése és a rendelési díjak nem változnak. A választáson az eddigi helyettes orvos, dr. Veszter Sándor nyert, aki egy év után, 1904 novemberében lemondott állásáról. A közgyűlés „sajnálattal vette tudomásul lemondását, s fáradhatatlan ügybuzgalmáért, előzékeny bánásmódjáért jegyzőkönyvileg köszönet szavaztatik”. Ő lesz később az istvántelegi főműhely főorvosa. Még ezen a közgyűlésen felolvassák a váci járási főszolgabíró rendeletét, hogy az orvosi állást pályázatban hirdessék meg. Az alispán dr. Cseresnyés Ernőnek ajánlja fel a lehetőséget, aki el is nyeri az állást. 1905. március 12-én a képviselő-testület előtt az alábbi esküt tette le: „Én, dr. Cseresnyés Ernő esküszöm, hogy a hivatalommal járó kötelességeimet lelkiismeretes pontossággal teljesítem. Isten engem úgy segítjen.” Cseresnyés doktor esküjéhez tartva magát a község emblematis alakjává vált, s több évtizeden át végezte hivatását. Élete és munkássága Dunakeszi orvostörténetének újabb fejezete.

Források:

Udvarhelyi Károly önéletrajza „A magyar írók élete és munkái szerkesztőségének” 1925. I. 28. (OSZK, Kézirattár)

Pesti Alfréd (szerk.): Magyarország orvosainak évkönyve és címértára. Bp. 1903.

Dr. Udvarhelyi Károly házassági szerződése. BFL-VII-168-1889-0153

A magyar társadalom lexikonja (1930)

Bayer Emil: A 25 éves Alag nagyközség közegészségügyének történetéből. (kézirat), é.n.

KOLLÁR ALBIN

A szakmunkásképzés kezdete Dunakeszi-Műhelytelepen Wetzl Ferenc emlékének

A MÁV Dunakeszi Főműhely – a folyamatos fejlesztés, az újabb és újabb beruházások révén – az 1940-es évek elejére elérte a háború előtti termelői kapacitásának csúcsát. A kapacitásbővítés során jött létre a Trianon utáni Magyarország 9. vasúti tanonciskolája.¹ Az iskola létrehozása már a műhelytelep tervezése idején fölmerült, hiszen az oktatás céljait szolgáló tanoncműhely a beruházás indulásakor az első megvalósult épületek egyike volt², megnyitására mégis csak 1941-ben került sor: a „Dunakeszi főműhelyi szakirányú iparostanonciskola” létrehozását a vallás- és közoktatásügyi miniszter a 83008/941.V.2. sz. rendeletével engedélyezte. A miniszteri rendelet alapján a MÁV gépészeti főosztály igazgatója utasítást adott ki, amelyben intézkedik az iskola tan- és ügyrendje felől, valamint Kerényi Béla főmérnök igazgatói teendőkké váló megbízásáról.³

A tanítás 1941. szeptember 1-én a mai B csarnok melletti kétszintes épületben elkezdődött. A 20 fős osztályban a képzés géplakatos szakmában indult. A gyakorlati és elméleti oktatás egy épületben folyt. Két napon elméleti, négy napon gyakorlati oktatást tartottak. Az elméleti órák száma mindössze kilenc volt. Az első évfolyam tanulóinak túlnyomó többsége nem Dunakeszin lakott. Szobtól Monorig szinte valamennyi településről érkeztek a tanoncok. Az első évfolyamra felvett diákok családnévük szerint: Bárány, Bárkányi, Cservenák, Csomós, Érsek, Kisvári, Lóczi, Marosi, Mihácsi, Morvai, Nemes, Orosz, Ország, Orosinszka, Révay, Roller, Szalai, Szloboda, Tóth, Varga, Wetzl.⁴

Az 1. évfolyam diákjai vezetőikkel. A tanári karból balra az első nemes Káldos Endre művezető, mellette: Szirmai Zoltán műszaki főtanácsos, középen Kerényi Béla tanonciskolai igazgató, a kép jobb szélén Nyúli István műhelyfőnök. A diákok között a kép bal szélén Kisvári Imre, mellette Érsek Ferenc, mögöttük balról Wetzl Ferenc és Cservenák Mihály. A Kerényi Béla mögötti második sorban balra a fehér inges diák Varga György.

A tanonciskolában komolyan vették a munkát. A napi-
rend betartására nagy figyelmet fordítottak az oktatók, késés nem fordulhatott elő. Az átöltözés után ima, torna majd egy nóta éneklése és egy illemtanrész felolvasása következett.

A tanonciskola közvetlenül a karbantartó üzemhez (VI. osztály) tartozott, amelynek művezetője a sokoldalú, munkáját alkotó módon végző Káldos Endre volt. Személye példát jelentett a tanoncok számára is, hisz ő egyike volt azon vezetőknél, akik a gyárban és a munkaidőn túl végzett tevékenységükkel az egész telepet uraló családias légkör formálói voltak. A műhelyfőnök, Nyúli István cserkészvezetőként és elkötelezett nevelőként is sokat foglalkozott tanítványaival. Diákjainak kirándulásokat szervezett, maga is gyakorlott volt a vízi- és téli sportágakban.⁵

Nyúli István műhelyfőnök a főműhely első tanoncainak levante csoportjával (1943)

A tanonciskolát végzettek számára életre szólóak voltak a tanulóévek alatt a műhelyben, a munka világában szerzett első tapasztalatok. Nevelőik példáját követve folyamatosan képezték magukat. Az első évfolyamon végzettek közül Cservenák Ferenc a tanonciskola jogutód intézményének, a műhelytelepi szakmunkásképző iskolának lett igazgatója⁶, Wetzl Ferenc, aki az üzem első technológusa volt, gyártástervező- műszaki főfelügyelőként vonult nyugdíjba. Az egykori tanonciskola valamennyi évfolyamának tanulói jó alapokat kaptak, s megállták a helyüket bármely beosztásba is kerültek. Az intézményben 1945 után tanítók – az alapítók jó szelleméhez méltóan – a munka, a választott szakmájuk szeretetét táplálták tanítványaikba. A remek iskolára, a dunakeszi szakmunkásképzés több mint hat évtizedes történetére, ma már csak a „telepi” üresen álló iskolaépület emlékeztet. Bárcsak ismét a helyi közösséget szolgálhatná a még mindig méltóságot sugárzó, jó emlékeket ébresztő épület!

Értékes információikért köszönetet mondok Wetzl Ferenc családjának, Szakáll Lászlónénak, Érsek Ferencnének, Bessenyi Pálnak és Szabó Mihálynak.

1 A Gárdonyi 60 éve. A Gárdonyi Géza Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium emlékkönyve (Szerk.: Szabó Mihály), Dunakeszi, 2002. 12.

2 Szakáll Lászlóné: Gyártelep története, kézirat 2007.8.

3 A Magyar Királyi Államvasutak Dunakeszi Főműhelyének története, kézirat. é. n. 194.

4 Szakállné 2007.23.

5 Wetzl Ferenc szóbeli közlése

6 A Gárdonyi 60 éve. A Gárdonyi Géza Szakközépiskola, Szakiskola és Kollégium emlékkönyve (Szerk.: Szabó Mihály), Dunakeszi, 2002. 13.

ASZTALOS MIHÁLY

Helytörténeti emlékek, gondolatok

Egy napom a határban

Mivel már tartott a vakáció és egész nap ráértem, örömmel vettem, mikor egyik este Apám közölte, hogy holnap kettesben kukoricát megyünk ekézni. Reggel korán kellett indulnunk, mert a falutól legtávolabbi Csomád-Fót-Dunakeszi hármashatár közelében volt a kukoricaföldünk. Ezért az udvari teendők ellátása és a reggeli elfogyasztása után felpakoltuk az elemőzsiát, a lovaknak szénát, abrakot és vizet, valamint a lókapát és egyéb szükséges szerszámokat.

Ahogy haladtunk a dűlőúton, mindenütt gondosan megművelt földeket láttunk. Voltak gazdák, akik a földjük végébe gyümölcsfákat ültettek. Ezek árnyékában jólesett az ebéd és a megérdemelt pihenés. Időközben elhaladtunk az egyik földünk mellett, melybe paradicsom volt ültetve. Innen nem messze, egy másik földünkön életerős, bőtermő kajsziarack fák sorakoztak. A termés nagyobb részét már piacon értékesítettük. A legkiválóbb termést a dunakeszi Vasút és Martinovics utca sarkán álló, akkori nevén „Bürger” kocsmá udvarán működő átvéőhelyen adtuk le exportálás céljából. Amíg Apám egy kosár kajsziarackot szedett, addig én az előző ottjártamkor látott gerlefészekhez igyekeztem. Sajnos elkéstem, mert a fiókák már kirepültek. Tovább menve megláttam egy másik fészket, amiben tojások voltak. A következő jövetelkor talán több szerencsém lesz.

Amint haladtunk a kocsival, bőven volt időnk beszélgetni. Így esett szó a csőszökről, akik a gazdák termésére vigyáztak. Alkalmasszerűen járták a határt, s ha észrevettek valami szokatlant, odamentek, és tisztázták annak okát. Mivel minden föld tulajdonosát ismerték, ha valakit más földjén találtak, kérdőre vonták, hogy mit keres ott. A súlyosabb esetet elmondták a tulajdonosnak, valamint jelentették a falusi előjáróknak is. Ritkán előfordult nagyobb lopás is, amit a lakosság elítélt és a csúfondáros „csóré” (lopós) gúnynevet ragasztották a családi név elé. Hasznos munkát végeztek a dűlőutak rendbentartói is, akiket az emberek egymás között csak „útkaparóknak” neveztek. Nagyobb esőzések után a lejtős utakat kimoshatta a víz sodrása, míg a mélyedésekben a felázott talajba a kocsikerék mély nyomot vágott. Az útkaparók ezeket a károsodásokat tették rendbe, valamint karbantartották a vízelvezető árkokat és átereszeket. Mind a csőszök, mind az útkaparók a falu alkalmazásában álltak. Az illetményüket a gazdától beszédett pénzből fizették.

Dunakeszi gazdálkodók a község határában 1947-ben. Balról Kardos József, Szabó György, Szabó János bíró, Lengyel József és Sziráki György

Miközben a kocsink végcélunk, a Nagylapos-dűlő felé közeledett, addig Apám elmesélte, hogy egy tagban a legnagyobb, 4 kataszteri hold földje volt Szabó Ferenc (1877-1944) nagyapának, amit négy gyereke örökölt. Nagyapám erre kisméretű beton házikót épített. Ügyes ember lévén odahaza lovas kocsira rakható, könnyített betonelemeket készített, amibe illeszkedő füleket helyezett. Az elemeket a helyszínen összerakta, és ékeléssel rögzítette. Jó szolgálatot tett ez a hirtelen jött vihar, zápor vagy a nagy hőség ellen behúzódó embereknek. A helyszínre érve én a nyeregretős építményt egy helyes kis játszóházikónak láttam, melybe a fal nélküli végén lehetett bemenni, és a kétoldali kis padkára leülni. Könyvelvben az emberek egyszerűen „kőakónak” nevezték a házikót.

Megérkezvén a lovakat kifogtuk, a pihenő lovat a kocsizhoz kötöttük, elláttuk eleséggel, a másikat a „kapálóke” elé fogtuk. Kevés ló volt, amely vezetés nélkül, csak a gyeplő irányításával alkalmas volt az ekézésre. A mi lovaink sem voltak ilyenek, ezért kellett nekem a ló vezetésére. Nagyon fontos volt a kukoricasort megközelíteni, mert egy rossz mozdulat és az ekekapá máris kivághatott egy-egy kukoricaszárát. Apám rám bízta azt, hogy hogyan irányítom a lovat. Ha a kantárnál vezettem, a másik kukoricasoron átnyúlva, a karomat csapkodták a magasabb kukoricaszárak, közben még a ló fejét is fel kellett emelnem, mert igyekezett leharapni egy-egy kukoricaszárvéget. Ha ráültem a ló hátára és gyeplővel irányítottam a lovat, akkor a kukoricaszárak a lábszáramat csapdosták. Egyik módszer sem volt könnyű, ezért felváltva csináltam. Mire végeztünk, igen csak kifáradtam. Jólesett az ebéd utáni pihenés. Délután a másik lóval Anyám testvérenek földjét ekéztük, mert nekik nem volt fogatuk. Az volt a szokás, hogy ezt a segítséget gyalogmunkával dolgozták le. A „lókapálás” nagyon hasznos volt, mert ezzel a fáradságos kézikapálás töredékére csökkent, mivel csak a kukoricasorokat kellett kézzel kapálni. A lókapá egy hajlított vasvázra szerelt öt (elől egy, oldalán két-két) kapaelemből állt, mely teljes szélességben megkapálta a talajt. Elöl helyezkedett el a vas vezetőkerék és a vontató horog, míg a két szárvégen kézi fogantyú volt kialakítva, ennek segítségével az ekéző menet közben korrigálhatta a kapálás mélységét, valamint a kapá oldalirányú mozgását. A „lókapálással” egy hasznos munkafolyamatot ismerhettem meg, és egészséges fáradság érzettel ültem föl a kocsira. Aznap éjjel az igazak álmát aludtam, és álmomban is hallani véltem a napközben megcsodált pacstírt énekét.

A házikenyer

Dunakeszin a II. világháború utáni években az államosításig a falu földművelő családjainak többsége házikenyeret fogyasztott. Az odahaza gondosan meggyúrt kenyértésztát szakajtóba rakták, majd elvitték a pékségbe megsütni. Ezt az tette lehetővé, hogy a pékségek saját pékárujuk elkészítése mellett bérsütést is vállaltak. Ez jól jött a helyi lakosoknak, mert nem kellett odahaza kenyérsütéssel bajlódniuk. Az így felszabadult idejüket az árutermelésre tudták fordítani, például a nyári hónapokban a fővárosi piacokra még több élelmiszert (zöldséget) tudtak szállítani, és így nagyobb jövedelemre tudtak szert tenni.

A bérsütés lehetősége miatt a házaknál alig lehetett kenyér-sütésre alkalmas kemencét találni. Családunk és sokan mások is a falu legismertebb pékségébe, Kardos Józsefhez vitték sütni a kenyeret, ahol súlyának megfelelő sütési díjat kellett fizetni. Amikor elég nagy lettem, én is vihettem a pékségbe a szakajtóba rakott tésztát. Ha szerencsém volt és a kenyérsütésre értem oda, akkor az ott bámészkodó gyerekekkel végignéztük a sütési folyamatot. Kellő távolságra kellett állnunk, nehogy a hosszú lapátnyel kárt tegyen a lábszárunkban. A kenyérsütést a legtapasztaltabb alkalmazottak végezték. Ezek közé tartozott Földi Jenő előmunkás pék, akinek tudását nagyra tartotta a pékmester és a lakosság is. A felfűtött kemence előkészítése után kezdődött a varázslat, amikor a pék leereszkedett a kemenceajtó előtti vetőlyukba, és a hatalmas, hosszúnyelű, fa péklapátra ráfordította a szakajtóból a tésztát. Névcímkét ragasztott rá, és gyors mozdulattal betolta a kemencébe a többi kenyér mellé. Ezt gyors egymásutánban csinálta, amíg minden kenyér helyére nem került. Azért kellett sietni a „bevetéssel”, hogy minél kevesebb legyen a hőveszteség. Fontos volt a sütési folyamat alatt a kenyerek átrendezése a kemencében, mert az nem mindenütt volt egyforma meleg. Így lehetett megakadályozni, hogy megégjen vagy sületlen maradjon a kenyér. Kiszedés után a kenyereket a pékség kiadóhelységébe vitték, ahonnan a kenyérsütési díj megfizetése után átvehették. A ropogósra sült hatalmas kerek kenyerek kellemes illatot árasztottak és napokig megtartották a rugalmas frissességüket. Lakodalmi alkalmakra, odahaza tepsibe előkészített húsételek vagy kalácsok sütését is vállalta a pékség.

A Kardos pékség dolgozói 1940-ben

A pékségek államosítása után a „bolti kenyér” széleskörű elterjedésével még könnyebbé vált a kenyér megvásárlása, és ez fokozatosan a házikenyér megszűnéséhez vezetett. A Kardos pékségnek helyt adó ház, szépen tatarozott állapotban jelenleg is áll a Fő út és a Dr. Cseresnyés Ernő utca sarkán. E ház előtti ágyúból lőtték ki 1956-ban a hős magyar tüzei a főváros felé haladó szovjet tankot. Ezt az eseményt a ház falán elhelyezett emléktábla őrzi.

Gondolatok a dunakeszi Szent Mihály-templom toronysisakjáról

Amikor a szüleim hagyatékából előkerült korabeli színes képes levelezőlapon megpillantottam a templomunk impozáns barokk toronysisakokkal ábrázolt képét, büszkeség töltött el. Önkéntelenül is összehasonlítottam a jelenleg is látható, jellegtelen és formájában oda nem illő toronysisakkal.

A tervezett és a jelenlegi toronysisakok

Mint ismeretes, a templom építésének befejezésére (1935) elfogyott a pénz, így csak a jelenleg is látható egyszerű formájú, és olcsón kivitelezhető toronysisakokra futotta. Valószínű, hogy az építők a kényszerű megoldás alkalmazásakor arra gondolhattak, hogy egyszer még eljön az az idő, amikor a tervező által megálmodott gyönyörű kialakítás megvalósul. Úgy érzem, hogy ez az idő most érkezett el. Bízom benne, hogy a városvezetés és sok dunakeszi polgár szívügyének tekinti e nemes cél megvalósítását, településünk egy ikonikus épületének, a Szent Mihály-templomnak barokk sisaktornyokra való átépítését, és anyagi lehetősége szerint hozzájárul a kivitelezéshez. Egy város lakosait büszkeséggel tölti el, ha az elődeik által létrehozott impozáns alkotásban gyönyörködhetnek. Ugyancsak felemelő érzés, ha a városunkba látogatók elismeréssel nyilatkoznak az itt látottakról. Mivel a templomhoz közel lakom, és gyakran elhaladok mellette, felnézve a tornyokra, lelki szemeim előtt megjelennek a gyönyörű templomsisakok. Bízom az összefogás erejében, abban, hogy a dunakesziek rövidesen a valóságban is láthatják majd a megvalósult álmot.